

Kraków, 25.01.2024 r.

mgr Adriana Simoncelli
Instytut Orientalistyki
Wydział Filologiczny
Uniwersytet Jagielloński

Dyscyplina literaturoznawstwo

*Przemiany sposobów obrazowania trzeciej płci (hidźra) w kulturze indyjskiej na
podstawie wybranych tekstów*

Między starożytnością a współczesnością

Praca doktorska napisana pod kierunkiem dr hab. Haliny Marlewicz, prof. UJ

AUTOREFERAT

1. Wprowadzenie

Zasadniczym przedmiotem tej pracy doktorskiej było przebadanie piśmiennictwa indyjskiego pod kątem sposobów obrazowania trzeciej płci (hidźra) w kulturze indyjskiej na podstawie wybranych tekstów poczynając od starożytności po czasy współczesne.

Temat ten został wybrany z uwagi na to, iż przeprowadzone kwerendy bibliograficzne pokazały, że o ile w języku angielskim nie brakuje literatury na temat specyfiki trzeciej płci w Indiach, o tyle w języku polskim jest to temat wciąż niedostatecznie opracowany. Ponadto, tak w polskiej, jak i światowej literaturze przedmiotu można natrafić na prace przedstawiające to zagadnienie na przykład w perspektywie socjologicznej (Agrawal 1997, Boisvert 2018, Boyce 2019) lub kulturowej (Devi 1977, Jaffrey 1996, Nanda 1993, 1999, Reddy 2005). Zdarzają się także opracowania z dziedziny psychologii (Bakshi 2004, Verma 2011), medycyny (Chatterjee 2018, Chatterjee, Mukherjee 2016) czy gender studies (Dutta 2012, 2018, Goel 2021), które wspominają marginalnie o tym zagadnieniu. Natomiast nie trafiłam na opracowania, w których - w ujęciu historycznym – poddano by analizie literaturę źródłową tworzoną w różnych indyjskich językach

oraz w różnych epokach historycznych, począwszy od ery wedyjskiej po czasy współczesne, by stworzyć całościowy obraz trzeciej płci i jej miejsca w świecie, i kulturze Indii. W efekcie powyższych prac przygotowawczych zidentyfikowana została przeto luka badawcza, która pozwoliła na określenie obszaru badań, który ujęto w temacie pracy.

2. Cel pracy, pytania badawcze oraz literatura źródłowa

Przedstawiony powyżej stan badań oraz przeprowadzone wstępnie prace badawcze pozwoliły na identyfikację zasadniczych celów pracy, które także zdeterminowały strukturę pracy. Celem pierwszej części pracy stało się przedstawienie, omówienie oraz krytyczna analiza teoretycznych ujęć płci, seksualności i tożsamości w zachodnim i indyjskim kontekście kulturowym.

Celem drugiej, najobszerniejszej części pracy, stało się ukazanie, na przestrzeni wieków, przemian w sposobach obrazowania trzeciej płci, w oparciu o wybrane teksty źródłowe oraz literaturę sekundarną. W pracy przebadano, zanalizowano oraz poddano interpretacji między innymi starożytne teksty sanskryckie z dziedziny medycyny, seksuologii, prawa, moralności obok staroindyjskiej epiki i dramatu indyjskiego, literaturę podróżniczą w różnych językach nie tylko europejskich, literaturę dotyczącą czasów kolonialnych i współczesną literaturę indyjską w języku angielskim. Tak zdefiniowany materiał badawczy pozwolił na prześledzenie kwestii obecności i wciąż zmieniającego się statusu trzeciej płci w Indiach na przestrzeni trzech tysiącleci oraz podjęcie próby odpowiedzi na szereg postawionych pytań badawczych, na przykład: jak postrzegano trzecią płć w starożytności, średniowieczu czy w epoce kolonialnej? Jakie było jej miejsce w strukturze społecznej w różnych historycznie epokach? Jak kształtowały się relacje trzeciej płci z resztą społeczeństwa? Skąd wywodzi się dychotomia w postrzeganiu hidźrów? W jaki sposób zostaje się hidźrą? Jak wygląda współczesne życie hidźry i jaka jest organizacja społeczna grupy?

Inną kwestią, wokół której toczy się wiele debat w świecie akademickim, są sposoby definiowania i objaśniania kategorii hidźry, nierzadko identyfikowanej z zachodnimi tożsamościami homoseksualnymi i transseksualnymi. Sami hidźrowie zajmują jednak odrębne stanowisko w tej materii sytuując swoją społeczność w obrębie starożytnej kategorii "nie mężczyzn i nie kobiet" i negując przypisywane im zachowania homoseksualne.

3. Metodologia

Przeprowadzone przeze mnie badania miały charakter interdyscyplinarny, gdyż filologiczne i literaturoznawcze analizy wybranych tekstów wzbogacano o wiedzę z innych dyscyplin takich jak kulturoznawstwo, socjologia, psychologia, historia, w przypadku których stosowane były różnorodne metodologie. Ze względu na obszerność samego zagadnienia oraz literatury przedmiotu konieczne było podejście wybiórcze, w związku z czym analizowane teksty są tylko pewną sumą wyselekcjonowanych tekstów literatury indyjskiej, a także nie-indyjskiej (w przypadku prac etnograficznych czy antropologicznych traktujących omawiane zagadnienie, jak również literatury podróżniczej zwłaszcza w rozdziale poświęconym muzułmańskim eunuchom (chwadżasarom)).

4. Struktura pracy

Zasadniczo praca dzieli się na dwie części. W części pierwszej, obejmującej dwa rozdziały (I, II), omówiono zachodnie i indyjskie ujęcia teoretyczne zagadnień bezpośrednio wiążących się z treścią pracy, takie jak kwestie płci, kategorii płciowych, tożsamości i metodologii gender oraz queer.

Na drugą część pracy, w której szczegółowo omawiane są zagadnienia trzeciej płci w kulturze indyjskiej, składa się pięć rozdziałów (III-VII). Pierwszy rozdział drugiej części pracy zatytułowany *Hidźrowie: (a)seksualne ciała, tożsamość i role społeczne* jest wprowadzeniem teoretycznym do badań nad sytuacją trzeciej płci w Indiach w poszczególnych epokach historycznych. W rozdziale tym opisano kulturowe i społeczne sposoby kształtowania obrazu trzeciej płci w Indiach, jak również wyjaśniono terminy używane na określenie jej przedstawicieli, do których zalicza się wszystkie osoby płciowo ambiwalentne: interseksualistów, transseksualistów, homoseksualistów, transwestytów, hermafrodytów, eunuchów i tym podobnych, słowem mężczyzn, którzy nie są w pełni mężczyznami. Typologie te zostały przedstawione w oparciu o prace antropologiczno-etnograficzne autorów takich jak Serena Nanda, Gayatri Reddy czy Vinay Lal w powiązaniu z nurtem gender, w celu ustalenia jej atrybutów, zwłaszcza w kontekście rozumienia idei męskości i kobiecości oraz negocjacji znaczeń płci w kulturze indyjskiej, zarówno w starożytności jak i w czasach współczesnych.

Kolejny rozdział pracy: *Męskość, kobiecość i androgynia: przedstawienia trzeciej płci w sanskryckojęzycznych dziełach starożytnych i średniowiecznych* jest poświęcony analizie starożytnych tekstów napisanych w sanskrycie począwszy od *Atharwawedy* (1200-1000 p.n.e.), poprzez teksty z dziedziny medycyny *Āraka Sanhita* czy *Suśruta Sanhita*, traktaty prawne takie

jak *Manusmriti* i inne dharmasāstry, *Kamasutrę* po eposy, a zwłaszcza epizod traktujący przemianę Ardżuny w eunucha Brihannalę (IV księga *Mahabharaty*) i dramat na przykładzie *Ubhajahhisariki* Wararucęgo. Dzieła te pochodzą z okresu między XIII/XI w. p.n.e. a XII/XIII w. n.e.

Rozdział piąty zatytułowany *Chwadżasara, czyli potęga muzułmańskich eunuchów* poświęcony jest eunuchom na muzułmańskich dworach w północnych Indiach, w okresie między VII a XIX w.n.e. Rozdział opracowano w oparciu o literaturę podróżniczą odwiedzających Indie Europejczyków takich jak Marco Polo (XIII/XIV w.), Duarte Barbosa (XV/XVI w.), Tomé Pires (XV/XVI w.), Antonio Monserrate (XVI/XVII w.), oraz arabskiego podróżnika Ibn Batuty z XIV w., by wymienić kilku z nich. Z relacji tych wynika, że eunuchowie odgrywali w środowisku muzułmańskim fundamentalną rolę, będąc pewnego rodzaju pomostem między światem kobiet (zenana) i światem mężczyzn (mardana) i stanowiąc niezastąpione źródło wiedzy o haremie dla świata zewnętrznego i odwrotnie.

Rozdział szósty pod tytułem *Odraza, strach i dyskryminacja: położenie hidźrów w czasach brytyjskiej kolonizacji* dotyczy nagonki, której celem był całkowity pogrom hidźrów w epoce kolonializmu brytyjskiego. Rozdział ten opracowałam głównie w oparciu o prace amerykańskiej badaczki Jessiki Hinchy, która ukazuje, jak próby wykorzenia indyjskiej tradycji na rzecz nowej ("lepszej") kultury, prawa i moralności, odbiły się na sytuacji i sposobie postrzegania hidźrów. Odraza i potępienie doprowadziły do nieukrywanej nienawiści wyrażanej nie tylko werbalnie w określeniach rodzaju: "najnikczemniejsze i najbardziej zanieczyszczone istoty", dopuszczające się "odrażających" praktyk, ale i do posunięć klasyfikujących hidźrów jako odrębne plemię, uznane jako przestępcze, przeciw któremu między innymi zostało ustanowione prawo zawarte w Ustawie o Plemionach Przestępczych (Criminal Tribes Act) w 1871 roku.

Ostatni, siódmy rozdział *Przedstawienia tożsamości trzeciej płci we współczesnych (auto)narracjach* traktuje o kwestii trzeciej płci w Indiach na podstawie jej współczesnych reprezentacji w literaturze pięknej autorstwa Khushwanta Singha, Anity Nair czy Anosha Irani oraz autobiograficznych narracji Kalki Subramaniam, Ashi Revathi czy Laxmi Narayan Tripathi. Ikoniczne portrety współczesnych hidźrów zdominowane są przez motyw postrzegania siebie jako niewygodnego, bolesnego odbicia w lustrze osoby uwięzionej w nieswoim ciele.

5. Wnioski końcowe

Wybór, tłumaczenia, analizy i interpretacje różnojęzycznych tekstów, w których przez pryzmat naukowy, literacki, z perspektywy przybysza europejskiego i kolonizatora ukazywana była indyjska trzecia płeć w ciągu bez mała trzech tysięcy lat pozwoliły ustalić, co następuje:

W okresie indyjskiej starożytności, w tekstach sanskryckojęzycznych dokumentowano, charakteryzowano oraz objaśniano pochodzenie oraz etiologię trzech płci: męskiej, żeńskiej, oraz płci określanej mianem „trzeciej”. Ich istnienie uważano za naturalne, chociaż trzecia płeć stanowiła mniejszość i ze względu na swą nieprokreatywność nie posiadała praw równych pozostałym dwóm płciom. Przynależność do trzeciej płci mogła być uwarunkowana fizycznie (impotencja, interseksualność) lub psychicznie (ze względu na orientację seksualną). Transseksualizm taki, jakim go postrzegamy na Zachodzie nie był znany, chociaż za ciężkie przewinienia można było zostać ukaranym kastracją. Autorzy starożytnych traktatów medycznych stworzyli swoistą hipotezę z dziedziny embriologii. Uważali oni bowiem, że płeć jest biologicznie zdeterminowana i ukonstytuowana już w chwili poczęcia, a różne proporcje, w których mieszały się ze sobą „męskie i żeńskie nasienie” decydowały o jej ukształtowaniu. Opracowanie i analiza tekstów staroindyjskich pozwoliły także skonstatować, iż z uwagi na dominującą starożytną indyjską koncepcję patriarchatu i hierarchii płci, mężczyzna traktowany był jako ten, kto w naturalny sposób góruje nad kobietą, tak w sensie metaforycznym, jak i dosłownym. Trzecia, niestabilna płeć sytuowana była niejako pośrodku i mogła oscylować między płciami męską i żeńską. To umiejscowienie pozwalało jej traktować seks jako przyjemność, a nie dharmiczny obowiązek. Takie usytuowanie trzeciej płci stawiało ją jednak w pozycji marginalnej, opierając się na przekonaniu, iż trzecia płeć jest wynikiem złego karmana, wobec tego od strony duchowej i etycznej płeć ta była mniej wartościowa, niegodna zaufania. A jednak kontakty seksualne z trzecią płcią były karane bardzo umiarkowanie, nie były więc szczególnie dużym wykroczeniem.

Przybycie muzułmanów oraz ich wielowiekowa obecność (VII-XIX w.) w Indiach przyniosły znaczące zmiany kulturowe i cywilizacyjne. Jedną z nich było pojawienie się chwadźasarów, eunuchów związanych z muzułmańskimi dworami, których zasadniczą funkcją było strzec haremów swoich władców, ale którzy nierzadko pełnili ważne funkcje polityczne jako królewscy doradcy, skarbnicy i wojskowi przywódcy. Chwadźasara, aby mógł pełnić swoje funkcje, musiał być poddany kastracji, a decyzja o przeprowadzeniu tego zabiegu nie była podejmowana przez niego. Chwadźasarowie cieszyli się dużym szacunkiem, który mógł ściągać na nich zazdrość. Wydaje się, iż w tym okresie nie dyskryminowano osób seksualnie neutralnych. Hinduistyczna tradycja uznawania istnienia trzeciej płci nie wpłynęła najwyraźniej na sposób postrzegania oraz

samotożsamość chwadżasarów. Ich role, funkcje społeczne oraz seksualność (lub jej brak) pozostały związane z kulturą i tradycją islamu, a w wybranych do badania tekstach nie stosuje się wobec nich określeń związanych z hinduską trzecią płcią.

W czasach kolonizacji brytyjskiej nastąpiło kulturowe zderzenie, w wyniku którego rdzenna kultura indyjska została zdominowana przez tę angielską, traktującą z odrazą wszystko to, co odmienne. Hidźrowie, których dopiero w tym okresie tak zaczęto określać, stali się ofiarą dyskryminacji i ustaw mających na celu ich sukcesywną eksterminację. Jedynie dzięki lukom prawnym i rozległości obszaru kraju niebędącego w całości pod władzą Brytyjczyków, udało się hidźrom uniknąć unicestwienia.

Indie niepodległe odziedziczyły po kolonizacji większość praw i ukształtowaną na wzór wiktoriański moralność, która tak bardzo zakorzeniła się w obyczajowości, że wyparła w dużej mierze zwyczaje leżące u podstaw cywilizacji indyjskiej. Utrwalone na ich temat przesady pokutują wykluczeniem hidźrów z wielu dziedzin życia. Dlatego odwołują się oni do przeszłości, mitów i legend oraz tysiącletniej tradycji, by za pomocą takich narracji wyegzekwować równouprawnienie oraz bezpieczną niszę w społeczeństwie, by żyć spokojnie w zgodzie z własną tożsamością w przeważnie obojętnym, jeśli nie wrogim środowisku. Wpływ obcej kultury nie tylko doprowadził do zakwestionowania trójpodziału płciowego, w wyniku czego w układzie binarnym hidźrowie zostali zepchnięci na margines, ale też wykształcił mniemanie, jakoby trzecia płeć reprezentowała wszystko, co niemoralne i zepsute, i co nie powinno istnieć (Preston, 1987).

Przeprowadzone badania pozwoliły też zauważyć, iż wpisanie społeczności współcześnie określanej mianem hidźrów w wyraźnie zarysowane ramy tożsamościowe wydaje się niemożliwe. W epoce starożytnej określani byli przede wszystkim jako eunuchowie lub impotenci, współcześnie jako osobowości queer lub transseksualiści, hidźrowie stanowią podgrupę nieheteronormatywnej społeczności Azji Południowej. Grupa ta nie mieści się w zachodnich kategoriach (np. w kategorii osób LGBT), stanowiąc unikalny przykład złożonej zależności płci, seksualności, tradycji i pokrewieństwa. Indyjska trzecia płeć próbuje sama siebie dookreślić poprzez tworzoną na własne potrzeby religię, mitologię, sobie właściwe rytuały (kastacja określana mianem wyzwolenia) czy funkcje społeczne (uczestniczenie w rodzinnych ceremoniach i świętach religijnych). Jednak w tym procesie samoidentyfikacji doszukać się można licznych niespójności, niejasności czy wzajem sprzecznych twierdzeń, co nie pozwala na to, aby można było stworzyć jednolity obraz tej tożsamości z użyciem narzędzi dostarczanych przez teorie na

przykład gender studies czy queer, zdawałoby się bardzo adekwatne do opisu indyjskiej trzeciej płci. Dochodzi do tego mnogość narracji odwołujących się do mitologii i literatury starożytnej, czy też tworzących nowe mity mające na celu zapewnienie hidżrom niepodważalnego prawa do egzystencji.

Kolejne trudności w pisaniu o hidżrach były efektem rozdźwięku między kulturową definicją roli hidżry, a różnorodnością jednostek. Hidżrowie są kulturowo definiowani w kategoriach ich tradycyjnego sposobu zarobkowania jako wykonawcy *badhai* (rytuału pomyślności), jednak większość z nich nie zarabia na życie wyłącznie w ten sposób. Druga niespójność dotyczy kulturowej definicji hidżry jako ani mężczyzny, ani kobiety oraz doświadczenia tożsamości płciowej jako kobiecej. Z jednej strony wielu hidżrów faktycznie określa siebie jako nie-mężczyzn, i nie-kobiety, z drugiej zaś strony są i tacy, którzy chcą być postrzegani jako kobiety. Często obie te definicje są podawane przez te same osoby alternatywnie. Dlatego należy uznać, iż zachodnia terminologia dotycząca tożsamości jest nieprzystosowana do specyfiki trzeciej płci w Indiach, która jest wariantem niemającym odpowiedników poza Azją Południową, czego starałam się dowiedzieć w tej oto dysertacji.

Cytowane dzieła

- Agrawal, A. (1997). Gendered Bodies: The Case of the 'Third Gender' in India. *Indian Sociology*, 2(31), strony 273-297.
- Bakshi, S. (2004). A Comparative Analysis of Hijras and Drag Queens. *Journal of Homosexuality*, 46 (3-4), strony 211-223.
- Boisvert, M. (2018). *Les hijras. Portrait socio-religieux d'une communauté transgenre sudasiatique*. Les Presses de l'Université de Montréal.
- Boyce, P. D. (2019). Alternating Sexualities: Sociology and Queer Critics in India. In S. A. Srivastava (Ed.), *Critical Themes in Indian Sociology* (strony 330-345). New Delhi: SAGE Publications.
- Chatterjee, S. (2018b). Transgender Shifts. Notes on Resignification of Gender and Sexuality in India. *TSQ Transgender Studies Quarterly*, 5(3), strony 311-320.
- Chatterjee, T. R. i Mukherjee, N. R. (2016). *Androgyny and Female Impersonation in India: Nari Bhav*. New Delhi: Niyogi Books.
- Devi, S. (1977). *The World of Homosexuals*. New Delhi-Bombay et al.: Vikas Publishing House.
- Dutta, A. (2012, Nov.). An Epistemology of Collusion: Hijras, Kothis and the Historical (Dis)continuity of Gender/Sexual Identities in Eastern India. *Gender and History Special*

Issue: Gender History Across Epistemologies, 24(3), strony 825–849. Pobrano 11 29, 2022 z lokalizacji <https://onlinelibrary.wiley.com/toc/14680424/2012/24/3>.

- Dutta, A. (2018). On Queerly Hidden Lives: Precarity and (In)visibility between Formal and Informal Economies in India. *A Journal in GLBTQ Worldmaking*, 5(3), strony 61-75.
- Goel, I. (2021). Understanding Caste and Kinship within Hijras, a “Third” Gender Community in India. In K. Nelson, & N. T. Fernandez (Eds.), *Gendered Lives. Global Issues*. Minnesota: SUNY Empire State College. Retrieved from https://socialsci.libretexts.org/Bookshelves/Gender_Studies/Gendered_Lives%3A_Global_Issues/02%3A_South_Asia/2.03%3A_Understanding_Caste_and_Kinship_within_Hijras_a_Third_Gender_Community_in_India.
- Hinchy, J. (2014a). Obscenity, Moral Contagion and Masculinity: Hijras in Public Space in Colonial North India. *Asian Studies Review*, 38(2), strony 274-294. doi:<http://dx.doi.org/10.1080/10357823.2014.901298>.
- Hinchy, J. (2019). *Governing Gender and Sexuality in Colonial India. The Hijra, c. 2850-1900*. Cambridge-New York: Cambridge University Press.
- Jaffrey, Z. (1996). *The Invisibles: A Tale of Eunuchs of India*. New York: Pantheon Books. Retrieved from https://archive.org/details/invisiblestaleof0000jaff_a5k3.
- Lal, V. (1999). Not This, Not That: The Hijras of India and the Cultural Politics of Sexuality. *Social Text*, No. 61, *Lesbians, Gays, and the Struggle for Workplace Rights*, strony 119-140.
- Nanda, S. (1993). Hijras: An Alternative Sex and Gender Role in India. W G. Herdt (Red.), *Same Sex, Different Cultures. Exploring Gay and Lesbian Lives* (strony 373-417). Colorado/Oxford: Westview Press.
- Nanda, S. (1999). *Neither Man nor Woman: The Hijras of India*. Ontario: Wadsworth Publishing Company.
- Preston, L. (1987). A Right to Exist: Eunuchs and the State in Nineteenth-Century India. *Modern Asian Studies*, 21(2), strony 371-387.
- Reddy, G. (2005). *With respect to sex: Negotiating Hijra identity in South India*. Chicago-London: University of Chicago Press.
- Verma, S. K. (2011, Jan.). The Indian Eunuch. An Efficient Emotional Labour. *The Eastern Anthropologist*, 64(2), strony 251-261.